

SAMENVATTING

De val van de middenklasse?

GODFRIED ENGBERSEN, ERIK SNEL EN MONIQUE KREMER (RED.)

Anders dan vaak wordt beweerd is in Nederland geen sprake van een ‘val’ of ‘uitholling’ van de middenklasse. Middengroepen weten in meerderheid hun positie te handhaven, maar dat kost wel meer moeite: zij moeten harder werken en meer onzekerheid accepteren. Daarnaast is er een kwetsbaar middensegment dat wél te maken heeft met sociale daling. Om de kwetsbaarheid van middengroepen te verkleinen en de stabiliteit van middengroepen te ondersteunen is het vooral van belang dat de overheid zich richt op het verminderen van onzekerheid.

De WRR verkenning *De val van de middenklasse?* geeft inzicht in de veranderingen in het middensegment van de Nederlandse samenleving sinds de jaren zeventig. Vier aspecten worden belicht: de ontwikkeling van middeninkomens, van middelbare opleidingen, en van middenberoepen, en opvattingen over politiek en maatschappij.

WIE VORMEN HET MIDDENSEGMENT VAN DE NEDERLANDSE SAMENLEVING?

Het maatschappelijk midden is te heterogeen en te breed om van ‘de’ middenklasse of ‘de’ middengroep te spreken. Daarom spreken we van het *middensegment* of van *middengroepen*. Wie tot het middensegment behoort is onderwerp van wetenschappelijk en maatschappelijk debat. Wij bezien het middensegment door drie lenzen: opleiding, beroep en inkomen (zie Engbersen et. al. 2017 en Engbersen en Snel 2017).

- *Middelbaar opgeleiden* zijn personen met een mbo-, havo- of vwo-diploma. Een derde van de Nederlandse bevolking tussen 25 en 65 jaar heeft een middelbare opleiding (cijfers 2011) (Tolsma en Wolbers 2017)
- *Middenberoepen* zijn routinematige dienstenberoepen (administratief, verkoop, zorg), kleine werkgevers, zelfstandigen en boeren, en supervisors over handarbeid (‘voormannen’) en hooggeschoolde handarbeid. Een derde van alle werkenden in de leeftijd tussen 25 en 65 jaar heeft een middenberoep (cijfers tijdvak 2009-2014) (Ganzeboom 2017)
- De *middeninkomens* zijn huishoudens met een huishoudinkomen tussen 60 procent en 200 procent van het mediane inkomen. Uitgaande van bruto-huishoudinkomens vormen de middeninkomens 57 procent van alle huishoudens. Uitgaande van netto-huishoudinkomens (na premie- en belastingheffing) vormen de middeninkomens 66 procent van alle huishoudens. Uitgaande van gestandaardiseerde huishoudinkomens (gecorrigeerd voor verschillen in huishoudomvang en –samenstelling) vormen de middeninkomens 77 procent van alle huishoudens (cijfers uit 2014) (Salverda 2017).

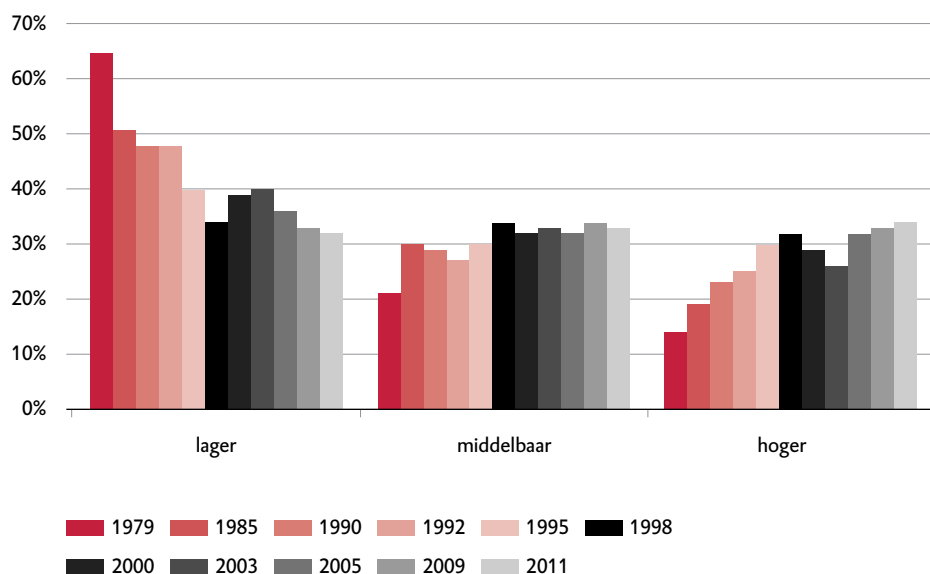

CENTRALE BEVINDINGEN

Opleiding: middelbaar opgeleiden lijken meer op lager opgeleiden

Het aandeel volwassenen (tussen 25 en 65 jaar) met een middelbare opleiding is sinds eind jaren '70 niet afgenomen, maar gestegen. Wel is sprake van een sterke daling van het aandeel laagopgeleiden onder de Nederlandse volwassenen (zie figuur 1).

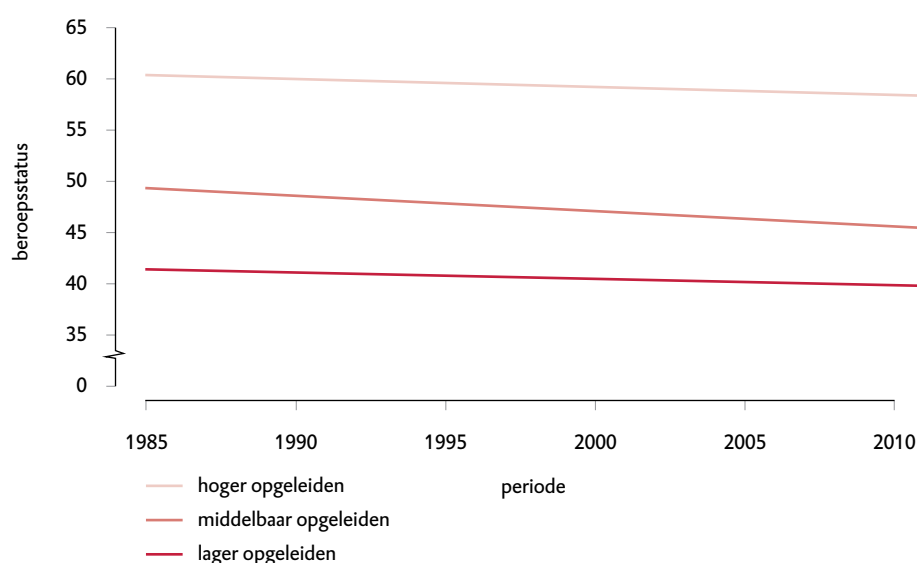
Figuur 1 Omvang van de groep lager, middelbaar en hoger opgeleiden in Nederland (1979-2011) (personen ouder dan 25 jaar)

© WRR 2017 | Bron: Tolsma en Wolbers 2017

Een bedreigende ontwikkeling voor de middelbaar opgeleiden is diploma-inflatie, dat wil zeggen dat een opleiding minder waard is op de arbeidsmarkt. Hoewel het aandeel middelbaar opgeleiden de afgelopen decennia steeg, nam hun gemiddeld beroepsniveau niet navenant toe. Bij hoger- en lager opgeleiden is sprake van een zeer geringe daling in beroepsstatus. Bij de middelbaar opgeleiden is de daling sterker (zie figuur 2).

Figuur 2 Trends in de huidige beroepsstatus per opleidingsgroep (schaalscores).

© WRR 2017 | Tolsma en Wolbers 2017

Door technologische ontwikkelingen én door de concurrentie van hoger opgeleiden, die onder hun niveau werken, komen middelbaar opgeleiden vaker in lagere functies terecht waar ze concurreren met laag opgeleiden. Middelbaar en lager opgeleiden zijn qua beroepshoogte sterker op elkaar gaan lijken, terwijl de afstand tot hoger opgeleiden groter wordt.

De positie van de middenklasse op de arbeidsmarkt is verslechterd. Steeds meer mensen komen thuis te zitten door robots, et cetera.
(man, 65 jaar)

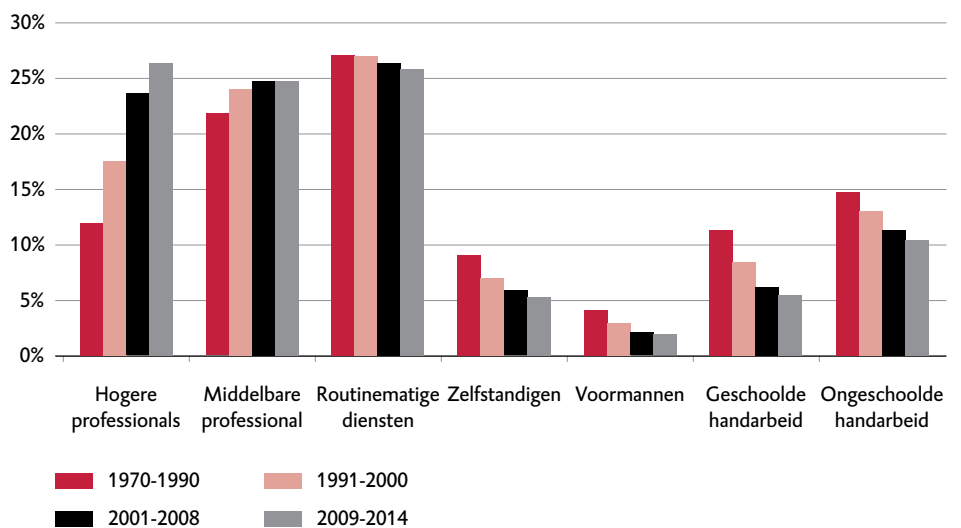
Ja, zo ging het vroeger. Tegenwoordig moet je echt veel meer studeren om een goede baan te krijgen. Toen ik van de mavo kwam, ging ik meteen bij een bank werken en toen had ik ook een hele goede baan. Maar dat gaat niet meer zo.
(vrouw, 48 jaar)

Bron: Kremer et. al. 2017

Beroepen: groei aan de bovenkant, maar polarisatie naar verdiend inkomen

Er is in Nederland geen sprake van een afkalkend segment van de middenberoepen. Terwijl het aandeel van de middenberoepen in de periode 1970-2014 licht daalde, was er vooral een grote groei van het aandeel hogere beroepen en een sterk krimpend aandeel lagere beroepen (geschoolde en ongeschoolde handarbeid) (zie figuur 3).

Figuur 3 Verdeling van werkenden naar beroepsklassen in Nederland (1970-2014)

© WRR 2017 | Bron: Ganzeboom 2017

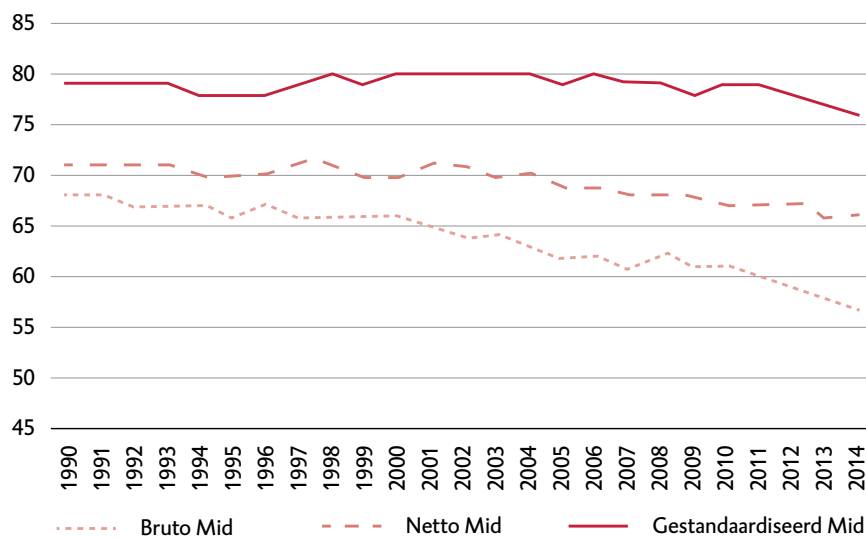
Als we inzoomen op de middenberoepen zien we twee ontwikkelingen. Ten eerste nemen bepaalde middenberoepen in omvang af zoals routinematige, administratieve functies, terwijl andere middenberoepen juist toenemen zoals verzorgende beroepen (bijvoorbeeld gezinnen bejaardenverzorgers). Ten tweede zien we dat als we de beroepen ordenen naar verdiend inkomen er wel sprake is van een krimp van het middensegment. Terwijl de aandelen van hoog- én laagbetaalde beroepen in de totale beroepenstructuur groeien, daalt het aantal beroepen in het middensegment. Dat komt vooral door de groeiende groep verzorgenden, veelal vrouwen, die relatief weinig verdienen. Economen spreken daarom van *baanpolarisatie* met groei aan de bovenkant én aan de onderkant, maar met een krimpend middensegment.

Inkomens: stabiliteit en daling

Wanneer we door een inkomenslens naar de ontwikkeling van het middensegment kijken in de periode 1990-2014, zien we stabiliteit én kwetsbaarheid, al verschilt dit per gehanteerd inkomensbegrip. Wanneer we enkel kijken naar wat (leden van) huishoudens op de markt verdienen, dus naar *bruto huishoudinkomens*, zien we een sterke krimp van het aandeel huishoudens met een middeninkomen. Het aandeel huishoudens met een middeninkomen daalde tussen 1990 en 2014 van 68 procent tot 57 procent.

Deze dalende tendens wordt in belangrijke mate teniet gedaan door de herverdelende werking van de Nederlandse verzorgingsstaat (zie ontwikkeling van aantal huishoudens uitgaande van *netto huishoudinkomens*) en door het feit dat hogere inkomens veelal grotere huishoudens hebben (en dus een lager gestandaardiseerd inkomen). Uitgaande van *gestandaardiseerde huishoudinkomens* (waarmee rekening wordt gehouden met de omvang van huishoudens en de betaalde belastingen en premies) is het aandeel huishoudens met een middeninkomen omvangrijk en vrij stabiel: het ging van 79 procent in 1990 naar 76 procent in 2014 (zie figuur 4).

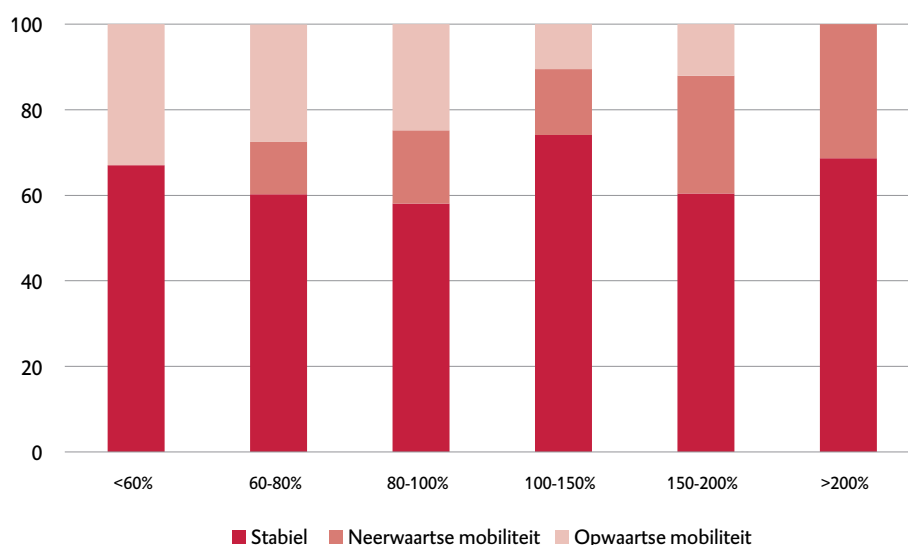
Figuur 4 Omvang van inkomensgroepen (in%), naar inkomensbegrip, 1990-2014

© WRR 2017 | Bron: Salverda 2017, cbs

Er zijn geen aanwijzingen dat middeninkomens vaker dan vroeger terugvallen in armoede. Over het algemeen is de inkomensdynamiek begrensd. De meerderheid van alle huishoudens blijft door de jaren heen in dezelfde inkomensgroep. In geval van neerwaartse mobiliteit blijft dat in bijna alle gevallen beperkt tot één inkomensklasse. Tussen de 12 procent en 28 procent van huishoudens met een middeninkomen maakt in de loop van een jaar tijd een *inkomensdaling* mee en komt daardoor in een lagere inkomensklasse terecht.

Figuur 5 Verandering van inkomensklasse na een jaar (in %)

© WRR 2017 | Bron: De Beer 2017, cbs

De meeste op- of neerwaartse dynamiek ontstaat door veranderende persoonlijke omstandigheden qua huishouden (samenwonen, scheiding, kind krijgen, kind uit huis) dan wel qua werk (verlies van werk of nieuwe baan). Kortom, het middensegment blijft wat betreft inkomen in het midden – mede door het stelsel van belastingen en sociale zekerheid. Als er dynamiek ontstaat komt die vooral door veranderingen in het gezin of op het werk.

Wel moeten middengroepen steeds meer inspanningen verrichten om hun levensstandaard te behouden. Met slechts één arbeidsinkomen redt een middenklassengezin het vaak niet meer. Middengroepen moeten voortdurend alert zijn en bereid zijn om te investeren door van baan te veranderen, twee inkomens in te zetten, en zich bijtijds bij te scholen. Zij moeten – om fietstermen te gebruiken – hard blijven trappen om niet om te vallen of achterop te raken.

*Je moet heel veel uren werken om tot de middenklasse te kunnen blijven behoren en te zorgen dat je niet terugvalt naar een lagere klasse. Het lijkt alsof je er steeds meer voor moet werken.
(vrouw, 29 jaar)*

*Als je in de jaren zestig en zeventig een alleenstaande man was die 40 uur werkte, dan kon je het huishouden draaien, een autootje betalen, en in de zomer op vakantie met de caravan. Ben je tegenwoordig alleenverdiener, dan kan dat niet meer. Alles is steeds meer uitgekleed.
(man, 34 jaar)*

*Vroeger was het een stuk simpeler: vrouw thuis met de kinderen, man aan het werk.
(vrouw, 38 jaar)*

Bron: Kremer et. al. 2017

Opvattingen over politiek en maatschappij: groeiende onzekerheid

Middelbaar opgeleiden zijn kritischer geworden over de immigratiesamenleving en het meer open worden van de economie. Binnen het middensegment lijken mbo'ers, anders dan personen met een havo of vwo-opleiding, in hun opvattingen sterk op lager opgeleiden, zowel in hun opvattingen over politiek en maatschappelijke kwesties, als in gevoelens van maatschappelijk onbehagen en het gevoel geen grip te hebben op de eigen toekomst (zie Van der Waal et. al. 2017).

Ook in hun waardering van de Tweede Kamer en de EU stemmen mbo'ers sterk overeen met lager opgeleiden (zie tabel 1).

Tabel 1 Vertrouwen in de Tweede Kamer en de EU, bevolking 18+, 2013-2016 (in %) (N=28.705)

	Basis- onderwijs	Vmbo	Mbo	Havo, Vwo	Hbo	Wo, doctor	Totaal
Vertrouwen in de Tweede Kamer							
2013	22	22	28	34	39	49	31
2014	24	26	28	42	43	51	35
2015	25	23	29	42	41	51	34
2016	25	25	30	44	47	54	36
Vertrouwen in de EU							
2013	23	25	30	40	38	54	33
2014	22	28	30	44	41	54	35
2015	25	27	30	44	41	49	34
2016	28	27	28	45	40	51	35

© WRR 2017 | Bron: Engbersen en Snel 2017

*Je valt overal net buiten. Terwijl wij de subsidies ook hard kunnen gebruiken.
(man, 28 jaar)*

*Voor de lagere klassen zijn weer potjes. Maar wij, middenklassers, zitten overal net naast.
(vrouw, 59 jaar)*

*Ik denk dat het moeilijker wordt voor kinderen om een goede opleiding te volgen. Door de kosten van de opleidingen. Het is volgens mij echt moeilijker geworden met het afschaffen van de studiefinanciering.
(vrouw, 29 jaar)*

Bron: Kremer et. al. 2017

Uit gesprekken met groepen met een middeninkomen komt het aspect van *onzekerheid* naar voren als een dominant kenmerk van hun positie. Die onzekerheid leidt tot zorgen over de eigen toekomst en die van hun kinderen. Die onzekerheid heeft twee belangrijke bronnen. Ten eerste ontwikkelingen op de arbeidsmarkt (verminderde waarde van een diploma en flexibilisering van werk). En ten tweede is er de verminderde bescherming door een terugtrekkende overheid. Men ervaart dat de verzorgingsstaat er vooral is voor de lagere klasse en dat men er zelf weinig profijt van heeft.

Deze toegenomen onzekerheid bij middengroepen betekent een breuk met het traditionele toekomstperspectief van het middensegment uit de naoorlogse periode: de diepgewortelde overtuiging dat men er zelf op vooruit zal gaan, en dat vooral ook de kinderen het steeds beter zullen krijgen. Deze optimistische toekomstverwachting lijkt aan betekenis te hebben ingeboet. Bovendien heeft men het gevoel dat “de” politiek en overheid te weinig oog hebben voor de noden van de middengroepen. Er wordt onvoldoende naar hen geluisterd.

*De middenklasse is de motor, de lage klasse is de olie en benzine. En de hoge klasse zit aan het stuur (...). Het heeft te maken met de motor die de middenklasse vormt. Je kan er olie ingooien, maar als je hem overbelast, heeft sturen ook geen zin. Je moet hem koesteren. Het antwoord is negatief.
(man, 45 jaar)*

*Luister goed naar de middenklassers. Luister gewoon ook eens naar hun noodkreten. Dat gebeurt naar mijn mening te weinig.
(man, 28 jaar)*

Bron: Kremer et. al. 2017

VERMINDEREN VAN ONZEKERHEID

Er is geen sprake van een val van de middenklasse. Maar om, ook in de toekomst, de kwetsbaarheid van middengroepen te verkleinen en hun stabiliteit te ondersteunen is het van belang dat de overheid zich richt op het verminderen van onzekerheid. De beleidsrichtingen die wij schetsen sluiten aan bij voorstellen die eerder door de WRR en andere kennisinstellingen zijn gedaan (waaronder CPB, SCP, SER, Stichting van de Arbeid).

Achter deze beleidsrichtingen gaat een algemenere visie schuil op de opgaven van de overheid in de hedendaagse samenleving. De opgave van beleid ligt enerzijds in het herijken van instituties zodat zij burgers meer zekerheid en indien nodig ondersteuning kunnen geven. Anderzijds ligt er een opgave in het versterken van de weerbaarheid van burgers: hen adequaat toerusten voor een meer flexibele arbeidsmarkt en voor het vormgeven van het eigen leven. Het is allebei nodig. Het reduceren van een aantal onzekerheden en het versterken van de weerbaarheid van burgers dragen eraan bij dat burgers beter in staat zijn vorm te geven aan hun levensloop. Hierin ligt ook de maatschappelijke en economische betekenis van middengroepen: het vermogen vooruit te zien, behoeftes uit te stellen en risico's te nemen.

De belangrijkste suggesties voor beleid zijn:

- *Bevorder meer zekerheid in de arbeid.* Stimuleer dat werkgevers meer vaste contracten geven en minder gebruik maken van flexibele werkkenden: werk zou alleen flexibel moeten zijn als dat past bij de aard van het werk. En omdat vormen van flexibele arbeid blijven bestaan, zijn nieuwe zekerheden nodig, zoals een collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering en minimumtarieven voor zzp'ers. Voor de langere termijn is een fundamentele discussie nodig over nieuwe sociale zekerheid voor alle vormen van werk, ongeacht de contractvorm.
- *Investeer in onderwijs en scholing.* Werkenden met een middelbare opleiding zijn zeer gebaat bij scholing om de concurrentie met hoger opgeleiden aan te kunnen, bijvoorbeeld om hun ICT-vaardigheden te versterken. Ontwikkel meer mogelijkheden voor 'learning on the job' en faciliteiten voor een leven lang leren.
- *Behoud de herverdelende werking van de verzorgingsstaat.* We zien in Nederland een begrijpelijke trend om de onderkant te ontzien, bijvoorbeeld middels toeslagen. Dat heeft echter als neveneffect dat middengroepen zich verhoudingsgewijs kwetsbaarder voelen. Behoud van de herverdelende werking van de verzorgingsstaat is noodzakelijk om krimp en achteruitgang van het middensegment te voorkomen.
- *Steuntje in de rug voor gezinnen.* De mogelijkheid om zorg en arbeid adequaat te combineren vergroot de weerbaarheid van de middengroepen. Stabiele en betaalbare kinderopvang is daarvoor van groot belang.

LITERATUUR

Beer, P. de (2017) 'De inkomensdynamiek van de middengroepen in de periode 1989-2013', pp. 175-197 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Engbersen, G., E. Snel, M. Kremer en R. Went (2017) 'De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden', pp. 15-49 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Engbersen, G. en E. Snel (2017) 'Het maatschappelijk midden verkend: overzicht van bevindingen', pp. 51-91 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Ganzeboom, H. B.G. (2017) 'Polariseert de beroepshiërarchie en verdwijnt de middenklasse?', pp. 115-141 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Kremer, M., D. Das en E. Schrijvers (2017) 'Onzeker in het midden. Over de verbroken beloften van de middenklasse', pp. 233-254 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Salverda, W. (2017) 'Hollen om stil te staan? Tweeverdieners en de Nederlandse middenklasse sinds 1990', pp. 143-174 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Schmeets, H. (2017) *Vertrouwen in elkaar en in de samenleving*, Den Haag: WRR-Working Paper nr. 26

Tolsma, J. en M. Wolbers (2017) 'Ontwikkelingen in de maatschappelijke positie van middelbaar opgeleiden in Nederland', pp. 90-113 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR

Waal, J. van der, W. de Koster en J. van Noord (2017) 'Opleidingsverschillen in maatschappelijk onbehagen en wantrouwen in de politiek in Nederland, 1970-2012', pp. 199-231 in G. Engbersen et al. (red.) *De val van de middenklasse? Het stabiele en kwetsbare midden*, Den Haag: WRR